

УДК 008:793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-3>**Оксана ЗАХАРОВА,***orcid.org/0000-0002-2143-7020*

доктор історичних наук, професор,

Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв

(Київ, Україна) *irinamak67@ukr.net*

ДЕРЖАВНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ВЕЛИКИЙ ТЕАТР У СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

З перших років існування Радянської влади Великий театр є важливим елементом інституту радянської дипломатії загалом і культурної дипломатії зокрема.

У дослідженні розглядається балетний репертуар театру як один зі складників зовнішньополітичної діяльності держави.

Актуальність полягає у вивченні театрального мистецтва як комунікативного фактора дипломатичного протоколу. У зв'язку з відсутністю у вітчизняній історіографії спеціального дослідження, присвяченого цій проблемі, автор поставив мету довести, що ДАВТ був елементом інституту радянської дипломатії. У 20–30-і роки відвідування театру – важлива складова частина програм зарубіжних візитів у СРСР.

Наприкінці вересня 1939 року з нагоди візиту в Москву німецької делегації на чолі з міністром закордонних справ Німеччини І. Ріббентропом у Великому театрі давали балет П. І. Чайковського «Лебедине озеро».

Основна труппа Великого театру в роки війни була евакуйована в Куйбишев (Самару). Незважаючи на це, в ході свого візиту в Москву в грудні 1941 року міністр закордонних справ Англії Е. Іден був запрошений на балет, який виступав на сцені філії Великого театру. За відгуками очевидців, балет справив сильне враження на членів англійської делегації. Після побаченого на сцені Іден заявив про свою впевненість у тому, що радянські люди зможуть «витримати страшне випробування».

Мова мистецтва була важливим комунікативним фактором у взаєминах союзників у роки Другої світової війни.

У 1943 році у Великому театрі відбулася важлива подія в галузі розвитку класичного балету. У труппу театру була прийнята велика балерина Майя Плісецька. «Лебедине озеро» П. І. Чайковського за участю Плісецької дивилися президент Югославії І. Б. Тіто, прем'єр-міністр Індії Д. Неру і І. Ганді, президент ОАР Г. А. Насер, шах Ірану М. Р. Пехлеві та інші.

Балет Чайковського по праву можна вважати одним з елементів інституту радянської дипломатії. Будучи однією з головних складових частин культурних програм зарубіжних візитів, він був символом радянського дипломатичного церемоніалу.

Мова мистецтва була важливим комунікативним фактором у взаєминах союзників у роки війни.

Ключові слова: зовнішня політика, закордонні візити, дипломатія, державний церемоніал, театральне мистецтво.

Oksana ZAKHAROVA,*orcid.org/0000-0002-2143-7020*

Doctor of Historical Sciences, Professor,

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *irinamak67@ukr.net*

STATE ACADEMIC BOLSHOI THEATER IN THE SYSTEM OF CULTURAL DIPLOMACY

From the first years of the existence of Soviet power, the Bolshoi Theatre has been an important element of the institution of Soviet diplomacy in general and cultural diplomacy in particular.

The study examines the ballet repertoire of the theatre as one of the components of the foreign policy of the state.

The relevance is to study of theatrical art as a communicative factor of the diplomatic protocol. Due to the absence in the Patriotic historiography of special study devoted to this problem, the author set the goal of proving that the State Academic Bolshoi Theatre was an element of the institution of Soviet diplomacy. In the 1920s and 1930s, visiting the theatre was an important component of the programs of foreign visits to the USSR.

At the end of September in 1939, on the occasion of the visit to Moscow of the German delegation headed by the Minister of Foreign Affairs of Germany I. Ribbentrop, the ballet by P. Tchaikovsky "Swan Lake" was performed at the Bolshoi Theatre.

During the war, the main troupe of the Bolshoi Theatre was evacuated to Kuibyshev (Samara). Despite this, during his visit to Moscow in December in 1941, British Foreign Minister E. Eden was invited to the ballet, which performed on the stage of the Bolshoi Theatre. According to eyewitnesses, the ballet made a strong impression on the members of the British delegation. After performance, which he saw on the stage, Eden stated that he was confident that the Soviet people would be able to “withstand a terrible test”.

The language of art was an important communicative factor in the relations between the allies during the Second World War.

In 1943, an important event in the development of classical ballet took place at the Bolshoi Theatre. The great ballerina Maya Plisetskaya was admitted to the troupe of the theatre. “Swan Lake” by P. I. Tchaikovsky with the participation of Plisetskaya watched the President of Yugoslavia I. B. Tito, Prime Minister of India D. Nehru and I. Gandhi, President of the UAR G. A. Nasser, Shah of Iran M. R. Pahlavi and others.

Tchaikovsky's ballet can consider as one element of the institution of Soviet diplomacy. Being one of the main components of cultural programs of foreign visits, it was a symbol of the Soviet diplomatic ceremony.

The language of art was an important communicative factor in relations between the allies during the war.

Key words: *foreign policy, foreign visits, diplomacy, state ceremony, theatrical art.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає в розгляді балетного репертуару Державного академічного Великого театру (ДАВТ) СРСР як однієї зі складових частин зовнішньополітичної діяльності держави, а також у вивченні театрального мистецтва як комунікативного фактора дипломатичного протоколу. Відомості про відвідування ДАВТ СРСР лідерами зарубіжних держав містяться в монографії О. Ю. Захарової (Захарова, 2018: 32, 33, 99).

У зв'язку з відсутністю у вітчизняній і зарубіжній історіографії окремого дослідження, присвяченого цій проблемі, автор поставив мету – довести, що ДАВТ був елементом інституту радянської дипломатії.

Виклад основного матеріалу. З перших років існування Радянської влади Великий театр – важливий складник програм зарубіжних візитів у СРСР.

У 1925 році театр відвідали під час візитів до Москви надзвичайний посол Китайської Республіки генерал Сю і кантонський міністр Ху Хан Мін (Захарова, 2018: 32–33).

У наступному році А. Луначарський запросив у ложу Народного комісаріату освіти Великого театру на балет «Корсар» прем'єр-міністра Литви Слежевічуса (Захарова, 2018: 99).

У 1927 році економічна місія з Японії дивилася у Великому театрі «Червоний мак», а в Ленінграді в Маріїнському театрі «Есмеральду». Ленінградський балет сподобався гостям більше, він «більш тонкий», більш «одухотворений» (Захарова, 2018: 102).

Наприкінці вересня 1939 року з нагоди візиту в Москву німецької делегації на чолі з міністром закордонних справ Німеччини І. Ріббентропом у Великому театрі давали балет «Лебедине озеро».

Основна трупа Великого театру в роки війни була евакуйована в Куйбишев (Самару).

І. Козловський згадував, що добиралися до Куйбишева хто як міг, жили довго у залізничному

вагоні. Концерти почалися відразу, а налагодити роботу театру було складно. Нацисти розбомбили ешелон з декораціями і костюмами. Диригент театру С. Самосуд запропонував ставити спектаклі, в яких артисти можуть виступати у своїх концертних костюмах. Першими виставами були «Євгеній Онегін» і «Травіата» (Козловський).

У грудні 1941 року завдяки діяльності начальника Протокольного відділу Ф. Молочкова і його співробітників у ході візиту англійська делегація на чолі з міністром закордонних справ Іденом була запрошена на балет, який виступав на сцені філії Великого театру.

Незважаючи на те, що солісти перебували в евакуації, балет справив на англійців велике враження.

Сидячи поруч з Майським, міністр сказав: «– Такий балет у Москві зараз, коли фронт знаходиться від нас у якихось 60 милях, просто надихає. Він створює надію, – ні, більше! – впевненість, що ви зумієте витримати страшне випробування» (Майський).

Увечері 22 грудня англійська делегація виїхала з Москви. Незважаючи на розбіжності, кожна зі сторін краще дізналася позиції одна одної, що надалі має сприяти узгодженості в політичних рішеннях.

Коли театр повернувся з евакуації з Куйбишева (Самари), на сцені «царювали Марина Семенова і Ольга Лепешинська. Великими княгинями були Суламіф Мессерер, Софія Головікіна, Ірина Тихомірнова. Між ними і поділявся балетний репертуар. На схилі своїх кар'єр уже дотанцювали Вікторина Крігер, Любов Банк, Анастасія Абрамова, Любов Подгорецька. Їм прем'єри не діставалися.

Провідними танцівниками були Олексій Єрмолаєв, Асаф Мессерер, Михайло Габович, Олександр Руденко, Юрій Кондратов» (Плісецька).

Репертуар складала відомі всьому світу балети: «Лебедине озеро», «Лускунчик», «Спляча красуня», «Дон Кіхот», «Капель».

Творчість радянських композиторів уперше було представлено в 1924 році оперою А. Юрасовського «Трільбі». За нею було поставлено балет «Йосип Прекрасний» С. Василенко.

У 1927 році театр поставив оперу С. Прокоф'єва «Любов до трьох апельсинів», у тому ж році до 10-ї річниці Жовтня Великий показав балет «Червоний мак». У ці роки театр відрізнявся новаторством не тільки в музиці, а й у художньому оформленні вистав. У 1927 році Ф. Федоровський у постановці «Бориса Годунова» побудував фонтан зі штучною спіраллю, безшумний рух води в ньому передавав світло, це не заважало співати.

У 1947 році той же Федоровський пішов на поводу нових віянь, «натуралізму» – побудував фонтан з напором води.

У 30-ті роки трупа працювала над операми «Тихий Дон» і «Піднята цілина» І. Дзержинського, в 1935 році поставлена опера Д. Шостаковича «Леді Макбет Мценського повіту», балети Б. Асаф'єва «Полум'я Парижа» і «Бахчисарайський фонтан».

У роки війни театр поставив оперу Д. Кабалевського «У вогні» і балет В. Юровського «Червоні вітрила» (Великий театр, 1986: 12).

Але саме балет П. Чайковського «Лебедине озеро» по праву можна вважати одним з елементів інституту радянської дипломатії.

Як відомо, роль музики в балетному мистецтві зростає саме завдяки Чайковському, але балет провалився під час першої постановки у Великому театрі, багато в чому, як це не парадоксально звучить, через велич музики. До Чайковського музика «йшла» за хореографією, приклад – «картина Тіні» в «Баядерці». Але музика «Лебединого озера» вимагала ще більшої хореографії. «Реформа Петіпа – Чайковського – Іванова, здійснена на російській сцені і ще не відома світу, вже призвела до формування самобутньої російської артистичної школи, по-своєму розпорядившись придбаним у французькій та італійській шкіль. Балетною столицею світу наприкінці століття став Петербург, який став першим і в хореографічній творчості, і в хореографічній освіті. З цього і почалося нинішнє балетне століття, хоча в 1895 році майже ніхто ще не підозрював, що воно вже почалося»¹, – зазначає у своєму дослідженні Поель Карп (Карп, 1997: 111).

Якщо говорити про «дипломатичний» складник великого балету П. Чайковського, то в ньому є картина, яка мовою музики та танцю говорить про

¹ У 1895 році відбулася нова трактовка «Лебединого озера», що співпало за часом з новою трактовкою в 1898 році «Чайки» А. Чехова в МХАТі.

особливості національних культур і одночасно про їх єднання як уособлення реального життя.

У сцені балу принц, спостерігаючи за нареченими з різних країн, які виконують танці своєї Батьківщини, думає «про дівчину – лебедя з країни, якої немає на географічній карті, про дівчину, яка живе в його душі». Починаючи з епохи Середньовіччя образ Прекрасної дами хвилював уяву художників, але саме в балеті «Лебедине озеро» мовою хореографії цей образ зі світу чистоти протиставляється образу «Прекрасної Дами» зі світу зла.

Чорна душа в прекрасній оболонці – «Чорний лебідь». Досконалість внутрішня і зовнішня, духовна краса і зовнішня досконалість – «Білий лебідь».

Головне в балеті – не історія кохання чоловіка і жінки, а історія боротьби добра зі злом. У «Сплячій красуні» також сили добра протистоять силам зла, але саме в «Лебединому озері» це протистояння, актуальне в будь-який період людської історії, доведено до абсолюту.

Тому не випадково, що після перемоги над нацизмом запрошення високого іноземного гостя і дипкорпусу до Великого театру на балет П. Чайковського «Лебедине озеро» стало нормою радянської протокольної практики.

З плином часу балет став сприйматися дипломатами не як шедевр світової культури, а як елемент дипломатичного інституту.

«За роки роботи в протокольному відділі я був присутній на цій виставі (на балеті «Лебедине озеро» – *авт.*) не менше п'яти–десяти разів. <...> Як на кондитерській фабриці не їдять шоколаду, так і наші працівники з нудьгуючим виглядом відбували «театральну повинність», – згадував В. Карягин (Карягин, 1994: 167–168).

Якщо закордонна делегація відвідувала Москву влітку, то артистів знаходили на курортах Криму або Кавказу і прямо з пляжу доставляли в радянську столицю, а на другий день їх повертали назад. Не обходилося і без курйозів.

Під час одного з візитів президента Індонезії Сукарно трупу Великого театру викликали з відпустки, а гість за кілька годин до вистави відмовився від відвідин театру і попросив організувати похід до цирку (Карягин, 1994: 168).

М. Плісецька, прийнята в трупу в 1943 році, вважала, що балет «Лебедине озеро» – це «пробний камінь для будь-якої балерини. У цьому балеті ні за що не сховаєшся, нічого не сховаєш. Все на долоні: два образи – до речі, колись «чорний» і «білий» акти танцювали дві різні балерини, – вся палітра фарб і технічних випробувань, мистецтво перевтілення, драматизм фіналу. Балет

вимагає викладення всіх душевних і фізичних сил. На пів ноги «Лебедине» не станцюєш. Щоразу після цього балету я відчувала себе спустошеною, наче вивернутою навиворіт. Сили поверталися лише на другий, третій день» (Плісецька).

Майстерність Плісецької відзначив видатний режисер Сергій Ейзенштейн, який після однієї з вистав попросив передати балерині: «Скажіть Майї, що вона блискуча дівчина» (Плісецька).

«Лебедине озеро» за участю балерини дивилися Президент Югославії І. Б. Тіто, прем'єр-міністр Індії Д. Неру та І. Ганді, Президент ОАР Г. А. Насер, шах Ірану М. Р. Пехлеві, імператор Ефіопії Селассіє, Президент Сирії Ш. Куатлі та інші.

Мао Цзедуна під час його візиту в Москву було вирішено «порадувати» балетом «Червоний мак». Про дату відвідування гостем Великого театру адміністрації театру не повідомили. «Мак» ставили через день. Але врешті-решт, китайський лідер дивився «Лебедине озеро» з М. Плісецькою, який наприкінці вистави відправив на сцену гігантську корзину білих гвоздик.

Пізніше стало відомо, що «для благовірного китайця червоний мак – символ наркотику, пороку. Не все те революційне, що «червоніє» (Плісецька).

Слід зауважити, що під час підготовки візиту падишаха Афганістану в 1928 році народний комісар закордонних справ Г. Чичерін з приводу включення в програму балету «Червоний мак» у Великому театрі зауважив, що цей балет неприпустимий, позаяк червоний мак – символ боротьби на Сході проти Англії, тобто символ революції, і ми цим наче навмисне говоримо падишахові: «Борись з Англією скільки хочеш, результатом буде революція у тебе самого» (Захарова, 2018: 64).

Співробітники Протокольного відділу Народного комісаріату закордонних справ разом з Г. Чичеріном намагалися «примирити» традиції Сходу з нормами європейського протоколу.

Високі гості дивилися в Великому театрі не тільки «Лебедине озеро».

У 1945 році делегація з Румунії на чолі з прем'єр-міністром П. Гроза побажала побачити в Великому «Дон Кіхот» (їм пропонували послухати «Кармен»).

У 1951 році польська урядова делегація дивилася «Бахчисарайський фонтан», а корейська делегація в 1953 році – «Мідний вершник» і слухала «Іоланту».

У 1959 році прем'єр-міністру Великобританії Г. Макміллану, а в 1966 році Президенту Французької Республіки Ш. де Голлю був запропонований для перегляду у Великому театрі балет «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва.

Королева Бельгії Єлизавета побажала побачити «Жизель» у Великому театрі і «Лускунчик» у Кремлівському палаці з'їздів.

В «Основних положеннях протокольної практики в СРСР», складених у МЗС і затверджених 8 січня 1976 року в ЦК КПРС, говориться про виключення з програм візитів офіційне відвідування театру.

Офіційна версія – економія державних коштів. Але, на наш погляд, головна причина криється у впевненості керівників держави, що політичний курс, який проводила держава, не потребує підтримки мистецтва. Тим паче, що в 70-ті – на початку 80-х років представники творчої інтелігенції, в тому числі солісти академічних оперних і балетних театрів, або висилалися з країни (Г. Вишневецька і В. Растропович), або воліли службі у Великому театрі або в театрі ім. С. Кірова (Маріїнський театр) роботу в зарубіжних колективах – Наталя Макарова, Рудольф Нурієв, Михайло Барішніков, Олександр Годунов.

Але особливості «розуміння» кремлівськими вождями значення творів мистецтва в політичному житті суспільства ніякою мірою не зменшує їх цінності.

Висновки. Балет П. Чайковського «Лебедине озеро» на сцені Великого театру як один з головних складників культурних програм зарубіжних візитів був символом радянського дипломатичного церемоніалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой театр СССР. История. Опера. Балет: фотоальбом. Москва : Планета, 1986. 248 с.
2. Захарова О. Ю. Как в СССР принимали высоких гостей : монография. Москва : Центрполиграф, 2018. 495 с.
3. Карп П. М. Младшая муза : монография. Москва : Современник, 1997. 240 с.
4. Карягин В. В. Дипломатическая жизнь за кулисами и на сцене: воспоминания. Москва : Международные отношения, 1994. 320 с.
5. Козловский И. Музыка – радость и боль моя. URL: Litmirnet-bid174607-original-11d37 (дата звернення : 18.11.2020).
6. Майский И. Воспоминания советского дипломата. URL: www.roaylib.com/book/mayskiy-ivan/vospominaniya-sovetskogo-diplomata-1925-1945-godi.html (дата звернення: 3.06.2020).
7. Плисецкая М. Я – Майя Плисецкая. URL: Knijky.ru/books/ya-mayu-pliseckaya (дата звернення: 18.11.2020).

REFERENCES

1. *Bol'shoj teatr SSSR. Istoriya. Opera. Balet: Fotoal'bom [Bolshoi Theater of the USSR. History. Opera. Ballet: Photo Album]*. 1986. Moscow. P. 12. [in Russian].
2. Zakharova, O. Yu. *Kak v SSSR prinimali vy'sokikh gostej [How distinguished guests were received in the USSR]*. 2018. Moscow. Pp. 23–33 [in Russian].
3. Karp, P. M. *Mladshaya muza [Younger muse]*. 1997. Moscow. P. 111 [in Russian].
4. Karyagin, V. V. *Diplomaticeskaya zhizn' za kulisami i na scene [Diplomatic life behind the scenes and on stage]*. 1994. Moscow. Pp. 167–169 [in Russian].
5. Kozlovsuii I. *Muzyka – radost i bol moya [Music is my joy and pain]*. Retrieved from: <https://www.litmir.me/bd/?b=174607>.
6. Majskij, I. *Vospominaniya sovetskogo diplomata [Memoirs of a Soviet diplomat]*. Retrieved from: https://royallib.com/book/mayskiy_ivan/vospominaniya_sovetskogo_diplomata_1925_1945_godi.html.
7. Pliseczka, M. *Ya – Majya Pliseczka [I am Maya Plisetskaya]*. Retrieved from: <https://knijky.ru/books/ya-mayya-pliseckaya>.